

УДК 378.015:376 (477)

Зоряна УДИЧ,
 orcid.org/0000-0003-2124-2263
 кандидат педагогічних наук,
 доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти
 Тернопільського національного педагогічного університету
 імені Володимира Гнатюка
 (Тернопіль, Україна) u-z@ukr.net

ПРАКТИКУМ «ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА» В ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

У статті здійснено огляд практикуму з інклюзивної освіти як навчального видання, яке виконує низку освітніх, світоглядних і діяльнісних функцій; уточнено поняття «практикум з інклюзивної освіти»; визначено розумові навички студентів і рівні знань, якими мають оволодіти студенти в процесі опрацювання завдань практикуму; обґрунтовано принципи, які визначили зміст і форму завдань практикуму; перераховано види завдань практикуму та критерії оцінювання їх виконань; описано рівні оволодіння інклюзивними компетентностями відповідно до виконаних завдань практикуму; визначено перешкоди у виконанні студентами завдань практикуму.

Ключові слова: інклюзивна освіта, практикум з інклюзивної освіти, підготовка майбутніх педагогів до роботи в умовах інклюзії.

Zoryana UDYCH,
 orcid.org/0000-0003-2124-2263
 Candidate of Pedagogical Sciences
 Department of Pedagogy and Management of Education
 of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University
 (Ternopil, Ukraine) u-z@ukr.net

WORKSHOP INCLUSIVE EDUCATION IN THE ORGANIZATION OF EDUCATIONAL ACTIVITIES OF FUTURE TEACHERS

The article reviews the training manual on inclusive education as an educational publication, which performs a number of functions: educational, cognitive, ideological, organizational, motivational, informational, research, forming, developmental.

The term “inclusive education training manual” has been specified – this is an educational publication on the subject «Inclusive education», which contains various types of practical tasks, the sequence of which promotes the formation of inclusive competences of future teachers.

The priority updated taxonomy of educational goals and tasks (according to V. Bloom) in the structure of the training manual has been determined. The additional levels of knowledge that students have to obtain in the process of studying the basics of inclusive education have been also highlighted: factual, conceptual, procedural, metacognitive knowledge.

The author substantiates the principles that determined the content and form of the tasks of the training manual. Among them are: the scientific content, accessibility, completeness, algorithmization, target sufficiency, aesthetics and comfort, searchability, visibility, systemacity and integrity, discreteness, convertibility, minimization, consistency, practicality.

It has been proven that the tested training manual is multifunctional. By means of it, the following functions of the educational process are carried out: educational, cognitive, ideological, organizational, motivational, informational, research, forming, developmental.

It has been emphasized that the fulfillment of the training manual’s tasks contributes to the development of the students’ intellectual operations, as well as the ability to design, model, regulate and organize the educational process, orientate in the information space, apply various computer programs, plan independent work and use time efficiently.

In addition, the types of applied tasks in the training manual are listed: processing of categorical apparatus, codification of information, systematization and grouping of information, addition of missing information, situation analysis, self-attitude, design, matching, justification, processing of additional sources, tests.

The system for assessing the completed tasks of the training manual has been determined. To the main assessment criteria: thoroughness, independence of performance, reasoning of one’s own position, timeliness of performance. The levels of tasks performance have been also clarified: theoretical, practical, creative.

Key words: inclusive education, training manual on inclusive education, training of future teachers for work in inclusive conditions.

Постановка проблеми. Реформування освітньої галузі, зокрема введення інклюзивної форми навчання, спонукає до вдосконалення системи підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища, здійснення інтенсифікації й оптимізації навчального процесу у вищій педагогічній освіті загалом. Запровадження у 2013–2014 навчальному році в ТНПУ ім. В. Гнатюка нової навчальної дисципліни «Основи інклюзивної освіти» стало поштовхом для розроблення й апробації відповідного практикуму для студентів педагогічних спеціальностей. Оскільки не вдалося віднайти подібних практикумів із цієї дисципліни, вважаємо за доцільне представити результати його впровадження, а також основні аспекти, які були враховані під час укладання.

Аналіз досліджень. Українською складно визначити короткий перелік науковців і практиків, чії праці присвячені підготовці майбутніх учителів. Це свідчить про актуальність цієї проблеми як в історичному аспекті, так і на сучасному етапі розвитку педагогіки. Наразі ми намагалися віднайти праці, метою яких було б дослідження питань такого навчального посібника, як практикум у підготовці майбутніх учителів до роботи в умовах інклюзії. На жаль, нам не вдалося цього зробити. Натомість відомо лише про декілька розроблених і впроваджених в українських вищих навчальних закладах практикумів і робочих зошитів із педагогічних дисциплін за загальною редакцією О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка, З. І. Удич (педагогіка), а також О. П. Демченко (історія педагогіки) (Демченко, 2012; Практикум з педагогіки, 2002; Удич, 2016б).

Мета статті – охарактеризувати змістовно-процесуальну складову частину практикуму «Інклюзивна освіта» для студентів педагогічних спеціальностей вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Із метою забезпечення студентів якісною підготовкою до роботи в умовах інклюзивної освіти було укладено навчально-методичний комплекс навчальної дисципліни «Основи інклюзивної освіти», одним із компонентів якого став практикум «Інклюзивна освіта» (далі – практикум) (Удич, 2016а). Його укладання стало можливим завдяки застосуванню інтерактивних методів роботи зі студентами під час аудиторних і позааудиторних занять, що дозволило апробувати та відібрати різні види завдань і вправ, які ввійшли до цього видання.

Практикум зазвичай тлумачать як навчальне видання практичних завдань і вправ, що сприяють засвоєнню набутих знань, умінь і навичок, їх систематизації й узагальненню, перевірці якості

їх засвоєння (Наказ МОН від 17.06.2008). Спираючись на це твердження, пропонуємо розглядати практикум з інклюзивної освіти як навчальне видання, яке містить різні завдання практичного характеру, послідовність виконання яких сприяє формуванню інклюзивних компетентностей майбутніх педагогів у контексті вивчення дисциплін, що стосуються інклюзивної освіти та педагогіки.

Вважаємо, що сучасні автори психолого-педагогічних праць роблять помилку, спираючись у побудові навчального процесу та змісту навчально-методичних посібників на логіку таксономії цілей, розроблену в когнітивній сфері Бенджаміном Блумом (Bloom, Krathwohl, 1956) спільно з колегами ще в 1956 р. Попри сильні сторони цієї таксономії, із часом у неї були виявлені певні недоліки. Через це Лорін Андерсон (Lorin W. Anderson) і Девід Кратвол (David R. Krathwohl) спільно з іншими американськими вченими представили у 2001 р. удосконалену й більш розширену версію таксономії освітніх цілей у книзі «Таксономія для навчання, викладання та оцінювання: перегляд Блумівської таксономії освітніх цілей» (Anderson et al., 2001).

У побудові змісту завдань практикуму, який розглядається в цій статті, ми спиралися на останню версію цієї таксономії, у якій представлено шість розумових навичок (від найпростіших до найскладніших), якими мають оволодіти студенти: запам'ятовування (knowledge), розуміння (comprehension), застосування (application), аналіз (analysis), оцінювання (evaluation) і створення (creation) (Anderson et al., 2013). Також виділено додаткові рівні знань: фактичні знання (*factual knowledge*) – базова, основна інформація, якою має оволодіти студент; концептуальні знання (*conceptual knowledge*) – знання про взаємозв'язки між окремими частинами й більшими структурними компонентами для їх спільного функціонування (знання класифікацій і категорій, принципів і узагальнень, теорій, моделей, структур); процедурні знання (*procedural knowledge*) – знання про те, як виконати певну операцію (знання алгоритмів, інструкцій, методів і процедур, а також знання критеріїв для визначення того, коли застосувати відповідну процедуру; уявлення про засоби й шляхи отримання нових знань чи результатів, перевірки знань); метакогнітивні знання (*metacognitive knoweldge*) – це знання людини про власні когнітивні процеси (способи запам'ятовування й відтворювання інформації, знання про пізнавальні задачі та самопізнання, застосування метакогнітивних стратегій, уміння регулювати процес власного пізнання) (Wilson).

Принципи конструювання практикуму з інклюзивної освіти

Принцип	Зміст	Принцип	Зміст
Науковість змісту	відповідність матеріалу рівню науково-технічних досягнень у сфері інклюзивної освіти	Наочність	застосування виразних візуальних засобів (схемних, знакових, фреймових), ілюстрацій
Доступність	урахування досвіду та навчальних можливостей студентів; узгодженість дидактичного матеріалу практикуму зі змістом навчальної дисципліни	Системність і цілісність	зв'язок усіх тем практикуму; підпорядкування окремих завдань розв'язуванню комплексного завдання
Повнота	спрямованість змісту завдань на засвоєння всіх понять, фактів, методів професійної діяльності	Дискретність	структурування навчальної інформації й завдань та подання їх окремими частинами
Алгоритмізація	вироблення навичок аудиторної та самостійної роботи з виконання завдань	Конвертованість	перетворення просторих вербальних описів на схемо-знакові образні моделі й асоціативні опорні сигнали
Цільова достатність	визначення необхідної кількості завдань на закріплення навичок згідно з дидактичними цілями навчальної дисципліни	Мінімізація	виключення з практикуму тих завдань, які не мають змістового чи світоглядного навантаження
Естетичність і комфортність	відповідність завдань художній виразності, раціональній формі, використання ілюстрацій, зручність оформлення завдань	Послідовність	поступове зростання складності завдань відповідно до очікуваних результатів навчання; різномірний підхід до змісту завдань
Пошуковість	зорієнтованість завдань на пошуковий і творчий характер роботи студентів	Практичність	спрямованість завдань на формування вмінь практичного характеру

Під час укладання практикуму було враховано загальнодидактичні та специфічні принципи побудови навчально-методичної літератури: науковість, наочність, доступність, системність, цілісність, повноту, дискретність, алгоритмізацію, конвертованість, послідовність, цільову достатність, мінімізацію, естетичність, комфортність та ін. (табл. 1) (Стародубцев, Медведева, 2009).

Практикум складається зі вступу, десяти тем, які відображають структуру навчальної дисципліни, списку рекомендованих джерел (базові та додаткова література, Internet-ресурси), тестові завдання для самоконтролю (146 завдань).

Усі завдання поділені на такі теми: теорія інвалідності та складники інклюзивного суспільства; міжнародний досвід упровадження інклюзивної освіти й реалізація її ідеї в Україні; формування сприятливого середовища в інклюзивному освітньому закладі; командний підхід до впровадження та реалізації інклюзивної форми навчання; взаємодія школи й батьків у системі інклюзивної освіти; корекційно-розвивальна й реабілітаційна складові частини інклюзивної освіти; курикулум навчального та корекційно-розвивального процесів; стратегії викладання в інклюзивному класі;

оцінювання навчальних досягнень учнів із різними типами психофізичних порушень; професіограма учителя інклюзивного класу й адміністрації школи.

Під час побудови структури практикуму використано досвід М. Ю. Прокоф'євої, яка виділила орієнтаційно-мотиваційний, операційно-виконавчий і рефлексивно-оцінний компоненти (Прокоф'єва, 2013: 84–85). Так, орієнтаційно-мотиваційний компонент практикуму зумовлює мету та завдання навчальної дисципліни; опис інклюзивних компетентностей, якими має оволодіти студент; визначення функцій посібника та рекомендації щодо виконання завдань. Операційно-виконавчий компонент представлений системою завдань, вправ, проектних напрацювань, а рефлексивно-оцінний – різномірними тестовими завданнями для самоконтролю знань студентами.

Завдання, розміщені в практикумі, передбачають вписування, креслення, установлення зв'язків, створення рисунків. Для цього допускається використання різних методів відображення інформації з використанням кольорів, графічних зображень, вклеювання друкованих матеріалів тощо. За

Види завдань практикуму «Інклюзивна освіта»

Види завдання	Зміст завдань
Опрацювання категоріального апарату	визначення термінів і понять, які стосуються конкретної теми, їх запис і тлумачення
Кодифікація інформації	перетворення текстової інформації на логічні схеми, таблиці, мозкові карти й інші; укладання плану-конспекту з наукової статті
Систематизація та групування інформації	укладання переліку відео, музичних кліпів, мультфільмів на інклюзивну тематику, джерельної бази, ресурсів інклюзії, визначення ознак і властивостей предмета дослідження тощо
Доповнення пропущеної інформації	вписування необхідної інформації в пропоновані основи схем і таблиць
Аналіз ситуації	опрацювання додаткової інформації, надання їй оцінки; розв'язання психолого-педагогічних задач і ситуацій.
Самоставлення	висловлення власної думки щодо предмета розгляду чи ситуації, які пов'язані з питаннями інклюзії, людей з інвалідністю; визначення власного рівня інклюзивних компетентностей; обґрунтування ціннісних орієнтацій у педагогічній діяльності
Конструювання	укладання методичних планів уроків, виховних заходів, проектної діяльності; розроблення документації курикулуму; укладання програм адаптації та модифікації, професійного самовдосконалення
Установлення відповідності	з'ясування відповідності пропонованої інформації; визначення змісту моделей, систем, програм, принципів та ін.
Обґрунтування	опрацювання наданої інформації, наведення аргументів «за» чи «проти»; визначення можливих перешкод, шляхів їх попередження; укладання й обґрунтування плану дій
Опрацювання додаткових джерел	вивчення нормативно-правової бази інклюзивної освіти, результатів діяльності благодійних фондів, громадських об'єднань і товариств, закладів спеціальної освіти; аналіз сайтів, присвячених проблемам інклюзивної освіти
Тести	розв'язання різнорівневих тестових завдань

потреби друкована основа таблиць і схем може змінюватися й доповнюватися студентами.

Система оцінювання виконаних завдань передбачає врахування певних критеріїв і рівнів. До основних критеріїв оцінювання можна віднести змістовність, самостійність суджень і виконання завдань, аргументованість власної позиції, вчасність виконання. До основних рівнів виконання завдань відносимо такі: 1) *теоретичний* – виконані лише ті завдання, які потребують однозначної відповіді й стосуються теоретичних знань щодо інклюзії в освіті (наприклад, визначити завдання курикулума); 2) *практичний* – рівень, який передбачає виконання завдань, що пов'язані з практичним застосуванням теоретичних знань (наприклад, розробити методичний план уроку в інклюзивному класі, де є учні зі складним порушенням зору); 3) *творчий* – застосування нестандартних підходів до розв'язання поставлених задач, виявлення власного ставлення до визначеної проблеми та судження (наприклад, переглянути один із запропонованих фільмів про людей з інвалідністю й записати, на які висновки та думки він наштовхнув; укласти методичний план виховного заходу для учнів інклюзивного класу; напи-

сати есе на тему «Інклюзія – еволюція чи революція?»). Зауважимо, що основною мотивацією в роботі з практикумом має бути розвиток інклюзивних компетентностей майбутніх педагогів, а не отримання додаткових балів до загального результату вивчення навчальної дисципліни.

Основною ознакою цього практикуму є поліфункціональність. Його завдання можна використовувати під час різних видів навчальної роботи студентів і занять (лекцій, семінарів, лабораторних робіт, пропедевтичної практики, самостійної роботи). У такий спосіб вдається поєднати фронтальну, групову, парну, індивідуальну та самостійну форми роботи зі студентами.

У наукових доробках щодо практичних навчальних посібників найчастіше описані такі їхні функції: навчальна (допомагає педагогу керувати навчальною діяльністю учнів); розвивальна (розвиток мислення, стійкої уваги на занятті); виховна (формування в учнів організованості, дисциплінованості, акуратності, сумлінності, працьовитості, наполегливості, дбайливості); контролююча (використання робочого зошита для контролю знань і вмінь учнів); раціоналізуюча (раціоналізація навчальної роботи учнів і

викладача, доцільне використання навчального часу) (Майорова, 2012: 7–8). Вважаємо, що апробований нами практикум для студентів виконує більше функцій, зокрема *освітню* (формування системних, міцних і якісних знань в обсязі та в межах вимог робочої програми навчальної дисципліни); *когнітивну* (формування в студентів здатності до критичного мислення, здатності розуміти, пізнавати, вивчати, усвідомлювати, сприймати й переробляти зовнішню інформацію); *світоглядну* (формування гуманістичних цінностей, позбавлення суспільних стереотипів щодо осіб з інвалідністю); *організаційну* (раціональна організація навчальної діяльності студентів; практичне застосування здобутих знань); *мотиваційну* (спонукання до професійного самовдосконалення; формування активної життєвої й професійної позиції); *інформаційну* (надання додаткової інформації, яка поглиблює зміст навчальної дисципліни); *дослідницьку* (пошук і аналіз різних джерел інформації, нестандартних способів самостійного вирішення проблем і задач); *формувальну* (формування інклюзивних компетентностей майбутніх учителів); *розвивальну* (розвиток уваги, мислення; оволодіння навичками різних форм кодифікації інформації (схеми, таблиці, ментальні карти, інфографіка, фрейми й ін.); розвиток здатності продукувати нестандартні ідеї).

Важливо, що виконання завдань практикуму сприяє розвитку мисленнєвих операцій (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, систематизації), а також уміння конструювати, моделювати, регулювати й організувати едукативний процес, орієнтуватися в інформаційному просторі, застосовувати різні комп'ютерні програми, планувати

самостійну роботу й раціонально використовувати час.

Практикум передбачає виконання різних видів завдань із опрацюванням додаткових джерел інформації та оформлення вручну чи за допомогою комп'ютерних програм (табл. 2).

Такий підхід дозволяє уникати одноманітності; здійснювати індивідуалізацію навчання; закріплювати фактичні, концептуальні, процедурні, метакогнітивні знання; реалізовувати ідею компетентнісного підходу.

У процесі апробації завдань практикуму впродовж 2015–2017 рр. було виявлено й низку перешкод, які значно гальмують процес їх виконання: недостатньо сформовані навчальні навички в студентів; відсутність досвіду самостійного укладання схем, таблиць, інтелектуальних карт; страх висловлювати власну думку; домінування суспільних стереотипів у власних висловлюваннях; відсутність у вільному доступі достатньої інформації щодо інклюзивної освіти. Проведення консультацій, здійснення індивідуальної роботи зі студентами, укладання дистанційного курсу з навчальної дисципліни в системі MOODL, груповий аналіз виконаних завдань дозволили усунути ці перешкоди.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід відзначити, що підготовка майбутніх педагогів до роботи в освітніх закладах з інклюзивною формою навчання потребує вдосконалення не лише змістового наповнення навчальних дисциплін, але й процесуального складника, створення умов для набуття студентами інклюзивних компетентностей. Пропонований у статті практикум покликаний сприяти цьому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Демченко О. П. Практикум з історії педагогіки: навчально-методичний посібник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. 432 с.
2. Майорова І. Г. Використання робочих зошитів як засобу підвищення ефективності професійної підготовки: метод. рекомендації. Донецьк: ШО ШП УМО. 2012. 38 с.
3. Практикум з педагогіки: навчальний посібник: Вид. 2-ге, доп. і перероб. / за заг. ред. О. А. Дубасенюк, А. В. Іванченка. Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. 482 с.
4. Прокоф'єва М. Ю. Робочий зошит як дидактичний засіб підготовки майбутніх учителів до реалізації диференційованого підходу в навчанні молодших школярів. Педагогіка вищої та середньої школи. 2013. Вип. 38. С. 82–86.
5. Стародубцев В. А., Медведева М. К. Чтение лекций с применением аудиовизуальных средств и раздаточных материалов. Инновации в образовании. 2009. № 1. С. 58–66.
6. Удич З. І. Інклюзивна освіта: практикум для студентів педагогічних спеціальностей. Тернопіль: КІМ «ПРИНТ-ОФІС», 2016. 141 с.
7. Удич З. І. Педагогіка: практикум для студентів педагогічних спеціальностей. Тернопіль: КІМ «ПРИНТ-ОФІС», 2016. 115 с.
8. Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України. Наказ Міністерства освіти й науки України від 17.06.2008 р. № 537. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0628-08>.
9. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives, Abridged Edition / L. W. Anderson, D. R. Krathwohl, P. W. Airasian, K. A. Cruikshank, R. E. Mayer, P. R. Pintrich, J. Raths, M. C. Wittrock. New York: Longman, 2001. 352 p.

10. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives, Abridged Edition Paperback / L. W. Anderson, D. R. Krathwohl, P. W. Airasian, K. A. Cruikshank, R. E. Mayer, P. R. Pintrich, J. Raths, M. C. Wittrock. United Kingdom: Pearson Education Limited, 2013. 336 p.

11. Bloom B. S., Krathwohl D. R. Taxonomy of educational objectives; the classification of educational goals by a committee of college and university examiners. Handbook I: Cognitive Domain. New York: Longmans, 1956. 207 p.

12. Wilson L.O. Anderson and Krathwohl – Bloom's Taxonomy Revised. URL: <http://thesecondprinciple.com/teaching-essentials/beyond-bloom-cognitive-taxonomy-revised/>.

REFERENCES

1. Demchenko O. P. Praktykum z istoriji pedagoghiky: navchaljno-metodychnyj posibnyk [Workshop on the history of pedagogy: a teaching manual]. K.: Vydavnychyj Dim «Slovo», 2012. 432 p. [in Ukrainian]

2. Majorova I. Gh. Vykorystannja robochykh zoshytiv jak zasobu pidvysshennja efektyvnosti profesijnoji pidghotovky: Metod. rekomendaciji [Use of workbooks as a means of improving the efficiency of vocational training: Methodological recommendations]. Donecjk: IPO IPP UMO. 2012. 38 p. [in Ukrainian]

3. Praktykum z pedagoghiky: Navchaljnij posibnyk [Workshop on Pedagogy: A Manual]. Zhytomyr: Zhytomyr. derzh. ped. un-t, 2002. 482 p. [in Ukrainian]

4. Prokof'jeva M. Ju. Robochyj zoshyt jak dydaktychnyj zasib pidghotovky majbutnikh uchyteliv do realizaciji dyferencijovanogho pidkhodu v navchanni molodshykh shkoljariv [Workbook as a didactic tool for preparing future teachers for the implementation of a differentiated approach in the education of junior pupils] // Pedagoghika vyshhoji ta serednjoji shkoly. 2013. Nr. 38. pp. 82–86. [in Ukrainian]

5. Starodubtsev V. A., Medvedeva M. K. Chtenie lektsiy s primeneniem audiovizualnykh sredstv i razdatochnykh materialov [Reading lectures using audio-visual aids and handouts] // Innovatsii v obrazovanii. 2009. Nr 1. pp. 58-66. [in Russian]

6. Udych Z. I. Inkljuzyvna osvita: Praktykum dlja studentiv pedagoghichnykh specialjnostej [Inclusive education: Workshop for students of pedagogical specialties]. Ternopilj: KIM "PRINT-OFIS", 2016. 141 p. [in Ukrainian]

7. Udych Z. I. Pedagoghika: Praktykum dlja studentiv pedagoghichnykh specialjnostej [Pedagogy: Workshop for students of pedagogical specialties]. Ternopilj: KIM "PRINT-OFIS", 2016. 115 p. [in Ukrainian]

8. Pro zatverdzhennja Porjadku nadannja navchaljnij literaturi, zasobam navchannja i navchaljnomu obladdannju ghryfiv ta svidoctv Ministerstva osvity i nauky Ukrajinny [On Approval of the Procedure for Providing Educational Literature, Means of Education and Educational Equipment of Stamps and Certificates of the Ministry of Education and Science of Ukraine] / Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrajinny vid 17.06.2008 № 537. Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0628-08> [in Ukrainian]

9. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives, Abridged Edition / Lorin W. Anderson, David R. Krathwohl, Peter W. Airasian, Kathleen A. Cruikshank, Richard E. Mayer, Paul R. Pintrich, James Raths, Merlin C. Wittrock. New York: Longman, 2001. 352 p.

10. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives, Abridged Edition Paperback / Lorin W. Anderson, David R. Krathwohl, Peter W. Airasian, Kathleen A. Cruikshank, Richard E. Mayer, Paul R. Pintrich, James Raths, Merlin C. Wittrock. United Kingdom: Pearson Education Limited, 2013. 336 p.

11. Bloom B. S. Taxonomy of educational objectives; the classification of educational goals by a committee of college and university examiners. Handbook I: Cognitive Domain / B. S. Bloom, D. R. Krathwohl. New York: Longmans, 1956. 207 p.

12. Wilson L. O. Anderson and Krathwohl – Bloom's Taxonomy Revised. URL: <http://thesecondprinciple.com/teaching-essentials/beyond-bloom-cognitive-taxonomy-revised/>.